

Klassiker = Levande litteratur

Anders Cullhed

Att ge ut klassiska verk erbjuder alldeles särskilda utmaningar – det har Natur & Kultur erfarit många gånger sedan 1925, då serien Levande litteratur lanserades. Vilken urvalsprincip, vilka översättare, vilken paketering, vilken målgrupp? Litteraturprofessor Anders Cullhed reflekterar över hur strategierna förändrats med åren.

FRÅGAN »Vad är en klassiker?» har i olika sammanhang ställts ett flertal gånger. För skönlitteraturens del kunde ett gott svar lyda som följer: »En klassiker är ett verk som inte upphör att skaka om oss, förarga oss, förbrylla oss eller visa oss något väsentligt om världen och människorna.« En sådan definition utesluter rent lärdomsgods. Följaktligen skulle den kunna förkortas så här: »En litterär klassiker är ett verk som berör oss över tid.« Så länge vi kommer att gripas av Hektors avsked till sin hustru Andromake innan han går sitt öde till mötes utanför Trojas murar förblir Homeros *Iliaden* en klassiker. Så länge vi kommer att roas och kanske också röras av Miguel de Cervantes berättelse om Riddaren av den sorgliga skepnaden förblir *Don Quijote* en klassiker.

Klassikerbegreppet förblir därmed bundet till tiden. Klassiker är inte per definition eviga utan kan mycket väl dö. Det är inte svårt att hitta exempel på döda klassiker. Någon gång efter 400-talets mitt sammanställde polyhistorn Martianus Capella, bördig från Karthago, en allegorisk berättelse i nio böcker, *Om bröllopet mellan Filologin och Mercurius*. Den blev omåttligt populär i det medeltida Europa där den kopierades gång efter annan, till fromma för läsare med smak för Grammatiken eller Astronomin utstyrda som kvinnogestalter med sina typiska attribut. Jag vågar nog säga att ingen någonstans i dag plöjer Martianus för sitt höga nöjes skull (forskarna läser honom förstås, men det är en annan sak). I likhet med exempelvis de samtida latinpoeter som parafraserade Bibeln i klassisk stil, ivrigt lästa under ett drygt millennium och fortfarande viktiga för John Milton i 1600-talets England, är han en död klassiker.

Här ska det handla om klassiker som är levande i vårt eget nu. Men vilka är då »vi»? Frågan kunde också ställas så här: »För vilka lever en klassiker?» Det är väl inte så säkert att mina klassiker också är dina? Problemet ställs på sin spets i en polariserad tid som vår, där frågor om läsning – liksom om kultur över huvud – vävs in i sammanhang som avser etnicitet och identitet. Från mitt förflutna som lärare i litteraturvetenskap, ett ämne som i hög grad var och är fokuserat på klassiker, minns jag också hur somliga verk kunde engagera ena hälften av klassen men bara pliktskyldigt pluggades in av den andra.

Det spelar emellertid mindre roll för vårt vidkommande, eftersom levande klassiker har en tendens att överskrida vårt eget synfält eller våra personliga begränsningar. Om så inte vore fallet, skulle vi bara kunna ta till oss en typ av litteratur (eller, säg, bildkonst eller film) där vi kände igen oss själva. Det skulle tillspetsat innebära – för att övergå till moderna exempel – att Jamaica Kincaid bara skulle kunna bli en klassiker för kvinnor födda och uppväxta under koloniala förhållanden i 1950- och 1960-talens Karibien. Så är knappast fallet. Den argentinske författaren Jorge Luis Borges, död 1986, skrev en genial novell på det här temat. Den handlar om en modern fransk författare som föresätter sig att ur minnet ordagrant återskapa Cervantes tre hundra år äldre *Don Quijote*. Hans metod är enkel: att så fullständigt leva sig in i Cervantes person, kulturmiljö och värld att han kom att bli en sentida dubbelgångare till den spanske prosaisten (och följaktligen per automatik skriva precis som han). Borges outtalade budskap är att en sådan identifikation inte bara är absurd utan omöjlig. Litterära verk, framför allt klassiker, förändras ofrånkomligen med – i princip – varje ny generation eller rent av varje ny läsare. Det är på det viset de »lever« bortom den historiska horisont som en gång såg dem födas.

Sådana här sätt att syna klassikerbegreppet må vara inspirerade av vår egen tids diskussioner om litterärt värde, text och tolkning eller kanon i skolorna, men de kan redan spåras – utan braskande avsiktsdeklarationer eller teoretiska åthävor – hos de första utgivarna av Natur & Kulturs klassikerserie *Levande litteratur*. Den startade hösten 1925 med ambitionen att dokumentera kulturarvet i bred mening, samtidigt som epitetet »Levande« skulle framhäva nutidsrelevansen. På ett tidigt stadium hade marknadsföringen av serien också inbegripit undertiteln »Envars Bibliotek«, tydligt inspirerad av engelsmannen Joseph Dents epokgörande pocketserie *Everyman's Library*, där samtliga volymer var försedda med ett motto hämtat från den medeltida moraliteten om Envar, *Everyman, I will go with thee, and be thy guide, In thy most need to go by thy side* (»Envar, jag skall gå med dig, vara dig till ledning och stå vid din sida när du som mest behöver det«).

Redaktionskommittén dominerades av professorer: litteraturhistorikerna Anton Blanck och Albert Nilsson jämte latinisten Einar Löfstedt. Bland de tidiga volymerna, alla utgivna på 1920-talet, förmärks särskilt två volymer, Erik Bökmans urval av Ovidius *Metamorfoser* (1925) samt Frans G. Bengtssons översättning av Miltons *Det förlorade paradiset* året därpå, bägge grundbultar i den västerländska kanon. Natur & Kultur har också återkommit till dem på senare år, bägge i nyöversättning av Ingvar Björkeson (2015 respektive 2012). Jag hade själv nöjet att skriva förord till dem, där jag försökte fånga deras karaktär av levande klassiker i formeln »litterärt stenbrott«. Där skulle senare tiders författare och konstnärer plocka för sig i alldeles annorlunda sammanhang och med alldeles annorlunda syften än de bägge poeternas ursprungliga.

Inte desto mindre måste också klassiker köpas för att kunna ges ut i rimlig omfattning, och där uppstod snart ett problem för *Levande litteratur*. Serien kom av sig efter bara två intensiva år. Från 1925 till 1927 utkom inte mindre än nio volymer, sedan var det stopp. Orsakerna till de låga försäljningssiffrorna kan ha varit flera. Förläggare

Klassikerserien *Levande litteratur* har ändrat utseende några gånger sedan lanseringen 1925. Ambitionen har däremot i stort sett varit densamma: initierade nyöversättningar av historiskt viktiga verk, med för- eller efterord av ämnesexperter.

Johan Hansson och hans redaktionskommitté överskattade möjligen läsarnas intresse för *minor classics* av gammalt datum som den sen-grekiske Plutarchos och franskklassicismen Jean de La Bruyère, bägge eminenta karaktärstecknare i essäistiskt format, i funktionalismens och Fem ungas tidevarv. När nästa nummer i *Levande litteratur* dyker upp, tretton år senare, är fonden för utgivningen en helt annan. Det är den finlandssvenska författarinnan Hagar Olssons karelska legend i romanform, *Träsnidaren och döden*, som – något otippat – tar plats som första namn från 1900-talet, och som första kvinnliga namn över huvud, efter Goethe, Milton och de övriga giganterna i serien. Gissningsvis är det förlagets sätt att år 1940 instämna i tidens vitt spridda motto att »Finlands sak är vår«.

Sjutton år senare, 1957, förunnades *Levande litteratur* ytterligare en nystart. Johan Hansson var fortfarande tveksam till de ekonomiska utsikterna för vad han kallade »klassisk utgivning« men fann ändå tiden mogen för en satsning på bred front, nu under ledning av språkvetaren Bertil Molde. Memoarer, brev och reseskildringar skulle samsas med lyrik och romaner. Den grafiska utformningen av böckerna blev närmast ikonisk: det lilla formatet med hårda pärmar och det röda skyddsomslaget (blått för minoriteten av svenska författare) med ljus vinjett. Under det följande årtiondet utkom inte mindre än dryga hundratalet titlar. Här gjorde förlaget en kulturhistorisk insats av rang. Inte desto mindre besannades Hanssons farhågor om försäljningssiffrorna, varför serien återigen lades på is i början på 1970-talet.

1950- och 1960-talens *Levande litteratur* innefattade inte bara Charles Baudelaires prosadikter, Ivan Turgenevs *Fäder och söner* och Shakespeares *Romeo och Julia* utan också Gustav Vasas brev och ett urval karolinska dagböcker. Här anar man åtminstone en spänning mellan å ena sidan Hanssons (i sig remarkabla) idé med serien från första början, att tänka brett och inkludera reseskildringar, memoarer och vetenskap, och å andra sidan satsningen på skönlitterära klassiker. Spänningen tydliggör, skulle jag vilja säga, den omständigheten att klassikerbegreppet inte nödvändigtvis sammanfaller med kulturarvet. Såväl de karolinska dagböckerna som militären, arkitekten och generalguvernören Erik Dahlbergs dagbok, utgivna av den oförtrött-

Ingvar Björkesons översättargärning är unik. Här mottar han Längmanska kulturfondens stora pris 2005.

lige Alf Åberg 1958 respektive 1962, hör definitivt till kulturarvet men kan näppeligen karaktäriseras som »klassiker«, i varje fall inte utan en urvattning av begreppet i fråga.

Åberg hörde till dem som arbetade för ett starkt nationellt inslag i *Levande litteratur*. Svenska klassiker som Haquin Spegels skapelseepos *Guds verk och vila* eller Hedvig Charlotta Nordenflychts *Den sörjande turturduvan* upptogs i serien, men just på den nationella nivån kom ambitionen att inkludera såväl icke-fiktiva som icke-kanoniska verk att dominera. Här är det frestande att spåra både Hanssons och Åbergs starka intresse för fackböcker och folkbildande ambition bakom utgivningen, men återigen: vad serien under dessa år vann i bredd och kringssyn riskerade den att förlora i profilering. Om någon granskare skulle ha letat efter samsyn och konsekvens i serien kunde vederbörande åtminstone fråga sig vad Cervantes noveller eller engelsmannen Henry Fieldings 1700-talspikaresk *Tom Jones* hade gemensamt med den svenske växtforskaren och akademiledamoten Elias Fries *Botaniska utflykter*.

Det hindrar naturligtvis inte att också fackböcker kan överleva sin ursprungliga tid och plats och därmed få klassikerstatus. Inte bara filosofins utan, säg, medicinens, astronomins och lingvistikens historia tecknar ett pärlband av klassiker på sina respektive kunskapsområden. Men en serie som bara utgår från ett epitets som »levande« kan ju med skäl inbegripa allt som över huvud är läsvärt från skilda tider. Därmed kommer den förr eller senare att upplevas som lös i konturerna, vilket Natur & Kultur säkerligen hade klart för sig på ett tidigt stadium. Följaktligen lanserade förlaget på 1950-talet en egen serie, *Levande filosofisk litteratur*, som inbegrep antika försokratiker och namn som Descartes, Leibnitz eller Berkeley, och på senare tid har förlaget också satsat på profilering snarare än att lägga allt i samma korg. Inom ämnena psykologi och historia har egna serier skapats – *Natur & Kulturs psykologiklassiker* respektive *Historiehyllan*. Modernare skönlitteratur som John Williams *Stoner* eller dito sakprosa som George Orwells essäsamling *Som jag behagar* har utgivits utanför ramarna för någon egentlig serie alls. Bakom strategin kan ligga en oro över att seriekonceptet över huvud taget är svårt, vilket förlagets historiska satsningar också antyder. Riskerar en potentiellt kommersiell titel att drunkna såsom del i en serie? Har boksamlandet ändrat karaktär som ytterligare försvårat en serieutgivning? Kan detsamma sägas också om synen på och undervisningen i klassiker och äldre litteratur?

Lars Grahn, som ägnat en artikel åt *Levande litteratur* i *Svenskt översättarlexikon*, beskriver pregnant hur seriens tredje våg tog sin början: »En dag 1981 kom Ingvar Björkeson, stödd av Olof Lagercrantz, upp till förlagschefen för Allmänlitteratur Lennart Wolff och erbjöd sin nya, spänstiga och levande översättning av Dantes *Divina Commedia*. Bonniers och Norstedts hade avböjt men här blev det ja. *Levande litteratur* kom till liv igen 1983.« Serien kunde knappast ha fått en bättre nystart. Björkesons översättning av *Den gudomliga komedin* står sig fortfarande, efter närmare fyrtio år, som den bästa på skandinaviskt språk. Den lockade en av recensenterna, Karl Vennberg i Aftonbladet, till följande slutkläm: »Kanske har den klassiska bildningen inte tappat alla fotfästen ens i Sverige, fast det ibland kan se så ut. I varje fall är det svårt att tänka sig ett mera lovande tecken än att

Natur och Kultur inleder en återutgivning av den förnämliga serien Levande litteratur just med 'Den gudomliga komedin'.«

Vennberg, får man nog säga, blev sannspådd. Den skönlitterära klassikerutgivningen har varit stabil på Natur & Kultur alltsedan 1983, och i centrum för den insatsen står Björkeson själv. Till Dantes huvudverk kom han att foga Vergilius *Aeneiden*, ett urval av Francesco Petrarcas lyrik, Propertius *Elegier*, Homeros *Odysséen* och *Iliaden* (i den ordningen), Lucretius *Om tingens natur*, Hesiodos *Theogonin och Verk och dagar*, Theokritos *Sånger*, *De homeriska hymnerna*, Apollonios Rhodios *Argonautika*, Pindaros *Olympiska och pythiska oden* jämte *Nemeiska och isthmiska oden*, Torquato Tassos *Aminta*, John Miltons *Det förlorade paradiset* jämte *Det återvunna paradiset och Simson i Gaza*, Ovidius *Metamorfoser*, *Fasti* jämte *Tristia och Brev från Pontos* samt Vergilius *Georgica* på utgivningslistan. Det rör sig om en översättargärning med få motsvarigheter på något språk över huvud.

Därmed har också *Levande litteratur* fått en tydlig inriktning på klassiker från bägge de språk som brukar kallas just klassiska. Också de stora europeiska kulturspråken (med undantag för spanskan) finns representerade bland de senaste årens publikationer, medan å andra sidan det bredare kulturarvet liksom också svenska verk har fått stå tillbaka. Utgivningen har inte varit lika intensiv som på 1950- och 1960-talen, men kvaliteten imponerar. Böckerna har alltid försetts med förord eller kommentarer av översättaren eller annan sakkunnig, och under lång tid utgavs varje titel också i pocket. I en tid där andra klassikerutgivare satsat på återutgivning av äldre översättningar har här i stället konsekventa nytolkningar gjorts. Fokus har kommit att hamna på epitetet »levande«, förutsatt att vi låter oss beröras av – för att bara ta tre exempel från skilda tider – den djärve Ikaros' olycksöde hos Ovidius, de fördömda älskande Paolo och Francesca hos Dante eller den upproriske Satan hos Milton. Jag vill gärna tro att så är fallet.

Anders Cullhed är professor emeritus i litteraturvetenskap vid Stockholms universitet.